

İkinci Dünya Savaşı Süreci'nde Bir Polemik: Türkler Ecneblerle Evlenmeli mi?

Ömer OBUZ

Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Van

E-mail: omerobuz@yyu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8686-4488

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 06.03.2023 Kabul Tarihi / Accepted: 26.02.2024

ÖZ

OBUZ, Ömer, **İkinci Dünya Savaşı Süreci'nde Bir Polemik: Türkler Ecneblerle Evlenmeli mi?**, CTAD, Yıl 20, Sayı 40 (Bahar 2024), s. 301–323.

Bu çalışmada, 1920'li yıllardan itibaren çeşitli vesilelerle gündeme gelen ve kamuoyunda tartışılan Türklerin ecneblerle evliliği meselesine odaklanılmaktadır. Bu konuyla ilgili değerlendirmeler yoğun olarak II. Dünya Savaşı yıllarında yapıldı. Nitekim bu yıllar, Türk kamuoyunda söz konusu meselenin artan oranda millî güvenlik ve milliyetçilik bağlamıyla sorunsallaştırılmasına imkân tanımıştı. Bunun yanında yapılan bir diğer değerlendirme, yabancılarla yapılan evliliklerin uyumsuzluklardan kaynaklı aile saadetini ve Türklüğü bozacağı üzerineydi. Koşulların neden olduğu hassasiyet ve artan milliyetçi duyguların da etkisiyle çoğunluk bu tarz evlilikleri kuşkuyla karşılamaktaydı. Az sayıdaki kişi ise meseleyi özgürlük ve aşk temelinde değerlendirerek bu tarz evliliklere sıcak yaklaştı. Bu bahiste dönemin önde gelen isimlerinin görüşleri, 1940 yılında *Yeni Sabah* gazetesinde açılan bir ankette dile getirildi. Ayrıca 1942 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisine de Türklerin ecneblerle evliliği konusunda ufak çaplı bir tartışma yürütüldü. Bu makalede ağırlıklı olarak bahsedilen anket ile Meclis'teki

tartışmalar ve Türklerin ecnebilerle evliliğine yönelik fikirler etrafında yeşeren milliyetçilik düşüncesi ele alınmıştır. Milliyetçi ideolojinin gittikçe mevzi kazandığı erken Cumhuriyet yıllarında bir şekilde gündeme gelen Türk vatandaşlığı ve ecnebilerle evlilik meselesi, bilhassa savaş yıllarında daha da görünür oldu. Bu çalışmada, kurum ve kuruluşların verdikleri ilanlarda, süreli yayınların anketlerinde ve Meclis gibi eşitli mecralarda tartışılan ecnebilerle evlilik konusunu ele alarak bylece literatre katkı sunmaya alışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık, Türkler, ecnebiler, evlilik, II. Dünya Savaşı.

ABSTRACT

OBUZ, mer, A Polemic During the World War II: Should Turks Marry Foreigners?, CTAD, Year 20, Issue 40 (Spring 2024), pp. 301-323.

This study focuses on the issue of Turks marrying foreigners, which has been on the agenda and discussed in public since the 1920's. During World War II, extensive evaluations on this topic were conducted. During this period, the issue was increasingly problematized in the eyes of the Turkish public in the context of nationalism and national security. Another assessment was that marriages with foreigners would harm Turkishness and family happiness due to incompatibility. The majority was suspicious of this type of marriage due to the sensitivity caused by the situation and the rise of nationalist sentiments. On the other hand, a few also viewed this type of marriage positively, judging the situation in the light of freedom and love. A survey conducted by the *Yeni Sabah* newspaper in 1940 reflected the opinions of the leading figures of the time on this issue. In addition, a small-scale discussion on the marriage of Turks to foreigners took place at the Turkish Grand National Assembly in 1942. This article deals with the idea of nationalism that arose in connection with the aforementioned survey, the debates in parliament, and the idea of Turks marrying foreigners. The national issue of Turkish citizenship and marriage with foreigners became the main topic of argumentation in the early years of the republic when the raising nationalist ideology gained more and more strength especially it became more visible during the war years. In this study, by addressing the issue of marriage with foreigners, which is discussed in the advertisements of institutions and organizations, in the surveys of periodicals as well as in various channels such as the parliament an attempt has been made to contribute to the literature.

Keywords: Citizenship, Turks, foreigners, marriage, World War II.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü giderek kaybetmesine paralel olarak Tanzimat'tan itibaren ittifak-ı anasır ve vatandaşlık tartışmaları başlamıştı. Zira imparatorluğun son bir kaç asrında yaşananlar muktedirleri, askerleri ve bir avuç Osmanlı aydınını yeni bir pozisyon almaya zorlamıştı. 19. yüzyıl, Osmanlılar için son derece sarsıcı bir dönem olmuştu ki onlar kimi milletlerin dâhil olduğu etnik ve dinî ayrılıkçı hareketlerle amansız bir mücadele içerisine girmek zorunda kalmışlardı. Osmanlı yönetici sınıfı II. Mahmut'un hükümdarlığında, fakat daha çok Tanzimat Dönemi'nden itibaren bu tarz ayrılıkçı hareketlerin üstesinden gelmeye çalışmıştı. Osmanlılık fikrinin ortaya atılması da bu endişenin bir sonucuydu.¹ Tanzimat'ın ilk yıllarından başlayarak “Osmanlıcı ideoloji” bir yandan vatani idealleştiren, öte yandan vatanseverliği teşvik eden bir pedagojiye de önem vermişti.² Nitekim vatandaş olabilmenin ilk kuralı vatani sevmekten geçiyordu. Osmanlı vatandaşlığı, imparatorluğun dâhil olduğu hercümerç içerisinde farklı toplumlara birarada tutabilmek açısından işlevsel olabileceği düşünülen bir ideal olarak kurgulanmıştı. Nitekim Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan bütün düşünce akımlarının ortak paydası da imparatorluğu kurtarmaktı.

XIX. yüzyılda yapılan Tanzimat reformlarıyla birlikte esasında Osmanlı elitleri, imparatorluğun birliğini tesis etmek, Hristiyan, Yahudi ve Müslümanlar arasındaki ayrılıkları asgari düzeye indirmek için yoğun çaba içerisine girmişlerdi. Osmanlı halklarını birleştirmek için inançları ve etnik kimlikleri görmezden gelecek ölçüde Osmanlı milleti fikrini teşvik etmişlerdi.³ Meşrutiyet dönemine gelindiğinde Osmanlılık ideali güncelliğini koruyordu, üstelik bu süreçte ittifak-ı anasır ve vatandaşlık tartışmaları bir nebze daha olgunlaştı: Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlayıp Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ve Kanun-ı Esasi ile devam eden hukuksal düzenlemeler oldukça önemli metinlerdi.⁴ Bu düzenlemelerin öncelikli amacı Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayanları, hanedana bağlılık ve Osmanlı vatanını sahiplenme düşüncesi doğrultusunda vatandaş olarak konumlandırmaktı. Açıkları olmasına rağmen 1869 tarihli

¹ Kemal Yakut, “Mütareke Dönemi'nde İttihâd-ı Anâsır ve Vatandaşlık Üzerine Tartışmalar”, *Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. Yılı: 1921 Yılı'nın Askeri ve SİYasi Gelişmeleri Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül 2021)*, Yay. Haz. T. F. Ertan, H. Uzun, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2022, s. 474.

² Füsün Üstel, “*Makbul Vatandaş'ın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 104.

³ Gavin D. Brockett, *Ne Mutlu Türküm Diyene*, Çev. Özgür Balkılıç, Fol Kitap, Ankara, 2022, s.75.

⁴ Yakut, agm., s. 475.

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi bu hususta son derece ciddi bir adımdı. Dokuz Maddeden oluşan Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin sözgelimi yedinci maddesinde yabancı bir erkekle evlenen Osmanlı kadını vatandaşlığına kaybediyordu ama eşinin vefatının ardından kişinin tekrar vatandaşlığa dönebilme imkânı vardı: “*Tebaa-i Devlet-i Aliyyeden iken ecnebi ile tezervüç eden kadın zevcinin vefatı tarihinden itibaren üç sene zarfında istida ederse tabiiyet-i asliyesine ricat edebilir. Bu maddenin hükmü şahsa şamildir. Tasarruf-ı emlak ve arazi maddesi nizamat ve kavanin-i umumiyesine tabidir.*”⁵ Zamanla kanunnamenin eksik kısımlarını gidermeye dönük hamleler gerçekleştirilerek Osmanlı vatandaşlığı daha kapsayıcı bir biçimde tasarlanmak istendi. Mesela 1884 yılına ait bir düzenlemeyle ecnebi devlet vatandaşı olup da bir Osmanlı vatandaşı erkekle evlenen kadın, Osmanlı vatandaşı kabul edilmekteydi.⁶

Bu düzenlemeler ve özellikle Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, kapitülasyonlar nedeniyle emperyalist güçleri rahatsız etti, zira bu düzenlemenin amacı gayrimüslim Osmanlı tebaasının kapitülasyonlardan yararlanmak için uyrukluğa değiştirmesinin önüne geçmektir. Bu husustaki başarısı tartışılabilirse de kanunname uyrukluğa kabulü modern bir hüviyete soktu.⁷ Nitekim 1876 yılında yürürlüğe giren Kanunî Esasî'nin sekizinci maddesi, Osmanlılık kimliğini bir üst kimlik olarak sistemleştirmişti: “*Devlet-i Osmaniye tâbiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihlal ve izae edilir.*”⁸ Ancak hayata geçirilen düzenlemelerle hedeflenenlerin çeşitli milletlerin isyanıyla anlamını yitirmeye başladığı malumdur. II. Meşrutiyet Dönemi'nin nispeten özgürlükçü ortamı dahi kimi gayrimüslimlerin ayrılıkçı hareketlerini dizginleyemedi. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rum milliyetçileri arasında yaşanan bir dizi kriz, ittihad-ı anasır fikrinin artık iyiden iyiye işlevini kaybettiğini gösteren bir başka gelişmeydi.⁹ Bu yaşananlar Türk milliyetçiliği fikrinin giderek olgunlaşmasını sağlayacak ortamı kendiliğinden yaratmış oldu. Gerçekten de Osmanlı aydınları milliyetçilik fikriyle tanıştıklarında bir yandan da emperyalistlere karşı imparatorluklarını kurtarmanın mücadelesini veriyorlardı ki

⁵ *Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi*, (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar).

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Aslan Topçuoğlu, “İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Evliliğin Vatandaşlığa Etkisi”, *Turkish Studies*, Cilt 2, Sayı 13, Kış 2018, s. 627-652.

⁷ Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2013, s. 121-128.

⁸ *Düstur*, cüz'î rabi, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1295, s. 4,5.

⁹ Kemal Yakut, “İttihad-ı Anasırdan Husumete: 1914 Rum Göçü”, *Van Yüzyüçüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, 2020, s. 41.

bu kavgaları milliyetçiliğe yönelmelerinin temel nedeniydi. Kaldı ki Milliyetçilik, N. Kösoğlu'nun tanımladığı gibi “*bir mensubiyet asabiyeti olarak her zaman ve bütün toplumlarda*” bir şekilde vardı.¹⁰ Milliyetçilik bu açıdan bakılırsa sadece dar bir ideoloji değildi. Craig Calhoun, milliyetçiliği yalnızca bir doktrin olarak değil “*düşünme, konuşma ve hareket biçimi*” olarak görüyordu.¹¹ Her durumda Milliyetçilik koşulların zorlamasıyla sistemleşen bir ideolojydi. Bu aşamada bir de E. Gellner'i hatırlamak gerekiyor zira ona göre “*ulusçuluk ulusların bir ürünü değil, tam tersine ulusları meydana çıkaran ulusçuluğun kendisidir.*” Dolayısıyla ulusçuluğun doğuşunu bir rastlantı eseri olarak görmemek gerekir.¹²

Türk milliyetçiliğinin hararetle tartışılmaya başlandığı dönemin pek çok sorunun olduğu yıllar olması da tesadüf değildi, nitekim Mütareke yılları aynı zamanda Türkçülük, millet ve milliyetperverlik kavramlarının yoğun olarak tartışıldığı dönemdi. Kemal Yakut'un ifadesiyle “*Mütareke döneminde ilk polemik Türkçülüğün sınırları konusunda yaşandı.*”¹³ Osmanlılık ideali ve ittihad-ı anasır düşüncesi, bir nevi koşulların dayatmasıyla artık iyice anlamını kaybederken yerini Türk kimliğini ihya etme çabaları almaya başladı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki çalkantılı ve çetin bu dönemde kimi münevver ve askerinin başını çektiği önemli bir kesim Büyük Millet Meclisi'nin etrafında örgütlenme ihtiyacı hissetti ki bunun temeli yabancı egemenliğine ve dolayısıyla işgallere karşı direnişti. Bu örgütlenmenin içerisinde yer alan herkesin o zamanlarda ulus-devlet ideali güttüğü yahut Cumhuriyet kurmayı hedefledikleri iddia edilemezse de¹⁴ Millî Mücadele'nin ardından başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bir kesimin nazarında ulus-devlet idealinin sınırları belirlenmeye başlandı ve süreç kısa süre içerisinde Cumhuriyet rejiminin ilanına evrildi. Vatandaşlık ve bunu ilgilendiren hususlar yine pek çok metinde yer aldı. Sözgelimi Lozan'da vatandaşlık, uyrukluk meselesi ele alındı. Bu konu uyrukluk başlığı altında 30-36. maddeler arasında düzenlenmişti.¹⁵ Lozan'ın imzalanmasından sonra kurucu kadronun ana gündemlerinden biri vatana bağlı, Türk kimliğini gönülden sahiplenen modern

¹⁰ Nevzat Kösoğlu, “Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İletişim Yayınları*, Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekinil, 2009, Cilt:4, s. 208, 209.

¹¹ Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.16.

¹² Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. Büşra E. Behar, Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s.105, 106.

¹³ Yakut, “Mütareke Dönemi'nde...”, s. 478 ve devamı.

¹⁴ Eren Deniz Göktürk, “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Editörler Tanıl Bora-Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, 2009, Cilt:4, s.113.

¹⁵ *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, YKY, İstanbul, 2001, Cilt 8, s. 9,10.

vatandaşlar oluşturmaktı. 1924 Anayasasının 88. maddesinde “*Türkiye abalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) utlak olunur*” ibaresi yazıldı.¹⁶ 4 Haziran 1928 tarihinde resmileşen 1312 numaralı kanunda¹⁷ Türk vatandaşlığının sınırları ayrıntılarıyla çiziliyordu ki bu düzenlemenin 3. faslı evliliğin vatandaşlığa etkisini ele alıyordu: “*Türklerle evlenen ecnebi kadınlar Türk vatandaşı olurlar. Ecnebiyle evlenen Türk kadınları Türk kalırlar. Ecnebi bir kadının bir Türk ile evlenmesi ecnebi kocasından evvelce olan çocuklarının tabiiyetine tesir etmez. Ancak babaları sağ değilse küçüklerin tabiiyeti analarına tabi olur.*”¹⁸ Türk vatandaşlığını nispeten teferruatlı bir biçimde düzenleyen 1312 sayılı bu kanun, nitekim Cumhuriyet’in uyrukluk hukukuna dair ilk kapsamlı düzenlemesiydi.

Bilhassa 1920’lerin ikinci yarısında Türklük ve Türk ifadesi dar bir veçheye sahip değildi. Bir diğer ifadeyle Türk milliyetçiliği bazı şovenist yorumlar bir kenara bırakılırsa Müslümanları içeren bir üst siyasi kimliği ifade ediyordu. Öte yandan 1930’lu yıllarda Türk kimliği ve vatandaşlığı meselesi çatallanmaya başlandı ve bu yıllarda ırkçı ifadeler de kullanılır oldu. Emre Arslan’a göre; “*ancak otuzlarla birlikte ırk köken ve kimlik unsuru olarak öne çıkan öteki yüzü baskınlaştı. Bu nedenle Kemalist siyasetin otuzlu ve kırklı yıllarda ırkçı bir Milliyetçilikten tamamen muaf olduğu söylenemez*”di.¹⁹ Erken Cumhuriyet Dönemi’nin kimi etkili aydın ve siyasetçisinin tavrı da vatana aşık olmak ile vatandaşlık arasında paralellik kuruyordu. Sözgelimi İsmet Paşa (İnönü) 1932’de Ankara Hukuk Fakültesinin mezuniyet töreninde yaptığı bir konuşmada detaylı bir vatandaşlık tanımı yapmıştı. Ayrıca Türk milletine mensubiyeti, Türklüğe dâhil olmayı sevmeye ve Türklüğü kabul etmeye dayandırmıştı. Türk olmaktan iftihar eden ve bunu yürekten kabul eden kişi, neticede tıpkı kendisi gibi her hakka malikti.²⁰ Tanıl Bora’nın ifade ettiği gibi anlaşılan şu ki bireylere vatandaş olmanın bedelinin ağır olmadığı mesajı veriliyordu ki bunun biricik yolu “*milliyetçi Türk*”, “*öz-Türk*” olmakla eşleştirilmekteydi.²¹ Türk vatandaşlığını ihya çabaları içerisinde yine milliyetçi bir refleksin yansıması olarak Türk Dili ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyetlerini de unutmamak gerekli. Temelde Türk tarihi ve dilinin zenginliğini ve kudretini açığa çıkarmayı amaçlayan her iki cemiyet, kadim Türk tarihini ve

¹⁶ *Resmî Ceride*, 24 Mayıs 1340, s.7.

¹⁷ Rona Aybay, Nimet Özbek, G. Ersen Perçin, *Vatandaşlık Hukuku*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, s.64.

¹⁸ *T.C. Resmî Gazete*, 4 Haziran 1928, s. 5277.

¹⁹ Emre Arslan, “Türkiye’de Irkçılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, 2009, Cilt:4, s.411.

²⁰ *Cumhuriyet*, 21 Teşrinisani 1932, s.1,6.

²¹ Tanıl Bora, *Cereyanlar-Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 237.

Türkçeyi Türk kimliğinin/vatandaşlığının en belirgin işaretleri olarak değerlendirmişti.²²

Türk vatandaşlığının öncelikli prensibi Türk kimliğini sevmek ve vatanseverlikti. Gerçi Rousseau'nin düşünce dünyasında vatandaşlık ile vatanperverlik ayrı kurgulanmıştı ama nihai olarak vatanseverlik vatandaşlığı tamamlayan, mükemmelleştirici bir özellikti.²³ Bu ön koşul sağlandıktan sonra birey-devlet arasındaki ilişkiler ve yükümlülükler sıra geliyordu. Vatandaşların en kutsal yükümlülüğü vatani müdafaa ve vatana hizmetti. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, özellikle 1930'larda ordu-millet miti yoğun olarak işlenmişti.²⁴ Doğrudan vatanın güvenliğini ilgilendirdiği için ordu söz konusu olduğunda kurucu kadroda ve muharrirlerde şüpheci bir yaklaşım belirliyordu. Hem geçmişteki acı tecrübeler, hem 1930'larda Avrupa'da faşist düşüncenin ivmelenmesi ve hem de II. Dünya Savaşının çıkması zaten kafaları karışık olan Türk muharrirlerin ve kimi siyasetçilerin ruh halini de etkilemişti. Geç Osmanlı döneminden itibaren tarihin akışı içerisinde yaşananlar, kaçınılmaz olarak böyle bir sonuç doğurmuştu. Bir imparatorluk varisi olmanın etkisi ve elbette bütün tecrübeler Türkiye'de 1920'ler ve sonrasında aşırıktan mutedillığe uzanan çeşitli milliyetçi hassasiyetler oluşmasına etki etmişti. Türklerin ecnebilerle evliliği bahsi de bu hassasiyetlerin gölgesinde tartışıldı. Yabancılarla evliliklere karşı çıkanlar düşüncelerinin meşruiyetini temelde devletin bekasını gündeme getirerek oluşturdu ve bu yüzden kolluk kuvvetlerinde, ardından devletin diğer birimlerinde çalışanların ecnebilerle evliliklerini kuşkuyla karşıladılar. Kimileri de bu meseleye Türk ırkının korunması gerektiği fikrini önceleyerek dâhil olmuştu.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türklük ve nihayetinde vatandaşlık tanımlamaları esas itibarıyla Müslümanları içeren bir anlayışla şekillendirilmişti. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşananlar ve sonuçta imparatorluğun yıkılmasıyla birlikte gayrimüslimler asıl kuşku duyulan grubu oluşturmuştu. Süreç boyunca yaşananlarla birlikte Türklük tanımlamaları ve vatandaşlığın çerçevesinin belirlenmesi hususunda birbirinden farklılaşan farklı yorumlar söz konusuydu ancak Türk vatandaşlığı yine de kapsayıcı bir biçimde tespit edilmişti. Avrupa'da Milliyetçilik fikrinin yükselmesi, Türkiye'de Kemalizm'in bir ideoloji olarak inşa

²² Her iki cemiyetin kimi çalışmaları için bk. Soner Çağaptay, "Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Editörler Tanıl Bora-Murat Gültekinçil, Çev. Defne Orhun, İletişim Yayınları, 2009, Cilt 4, s.245-261

²³ Ümit Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2009, s. 41.

²⁴ Bu hususta bk. Ayşe Gül Altınay- Tanıl Bora, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Editörler Tanıl Bora-Murat Gültekinçil, İletişim Yayınları, 2009, Cilt 4, s. 142,143.

çabaları ve ardından meydana gelen II. Dünya Savaşı bu tartışmaların da seyrinin belirlenmesine etki etmişti. 1930 ve özellikle 1940'larda şovenist kimi milliyetçilerin aşırıya kaçan, hatta ırkçılığa kayan yorumlar ise uygulamada kendisine yer bulmadı. Fakat savaş sırasında iktidar ve çevresindekilerin kuşkulu halleri, mevcut tehdit algısının etkisiyle çok daha belirginleşti. İktidar ve kamuoyu bu yüzden Türk vatandaşlığı hususunda daha da hassaslaştı. Bunun tipik yansımalarından biri Türklerin ecneblerle evliliği meselesinin artan oranda sorunsallaştırılması oldu.

Savaş Öncesinde Ecneblerle Evlilik Meselesi

1920'lerden sonra Türk milliyetçiliğinin bahsedilen bazı karakteristik özellikleri bilhassa olağanüstü durumlarda çeşitli kaygılarla kamusallaşıyordu. Devlet aklı, Türk toplumunun varlığını ve bütünlüğünü yıllar boyunca verdiği mücadelelerle korumasından dolayı ecneblere karşı kuşkucuydu. Bunun dozu değişmekle birlikte esas itibarıyla devletlerin böyle bir doğası vardı, çünkü yabancı bir nevi ötekiyi çağırıyordu. Nitekim lügattaki manasıyla da ecnebi "*kendi tabiiyetinde olmayan hakiki veya hükmi şahsı*" ifade ediyordu.²⁵

Tarih boyunca pek çok devlet kimi zaman dinî ve kültürel gerekçelerle kimi zaman da millî kaygılarla yabancılarla evlilikleri yasaklamıştı.²⁶ Vatandaşlık ve kimlik özellikle modern zamanlarda kolektif bir akrabalık bağıyla ilintili olarak görülüyordu. 1920'lerden itibaren vatandaşlık ve ecneblerle evlilik konusunun daha çok millî kaygılar ekseninde tartışılmasının nedeni, yabancıların bu bağa verebilecekleri muhtemel zararlarıdır. Bu tarz evlilikleri tasvip etmeyenler temelde meseleyi millî güvenlik sathına çekerek sorunsallaştırdı. Bir Türkle evlenen yabancı kadın ya da bir Türk kadınla evlenen yabancı bir erkek, kanuna uygun olan şartlara haizse o da Türk vatandaşı sayılmaktaydı. Hatta 1930'lu yıllarda buna yönelik çeşitli kararlar alınmıştı. 1933 yılında, Fransız tebaasından olan ve 1929'dan itibaren Türkiye'de oturan Ahmet Niyazi, 1312 sayılı kanunun 6. maddesine uygun olarak vatandaşlığa alındı.²⁷ Viyana doğumlu Jozef, ihtida edip de aldığı ismiyle Hüsnü Yusuf bir Türk kızıyla evlendi ve 1312 sayılı kanunun 5.

²⁵ *Türk Hukuk Lügati*, Maarif Matbaası, Ankara, 1944, s. 79.

²⁶ Osmanlı'da Müslüman kadınların ecneblerle evliliği kolay kolay gerçekleşmiyordu, zira bu İslamiyet'in çizdiği çerçevenin gereğiydi. Klasik dönemlerden beri İslam âlimleri Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evliliğinin yasak olduğu hususunda görüş birliği içerisindediler. Bu anlayış ve hassasiyet İslam tarihi boyunca kesintisiz olarak savunulmuştu; bk. Nihat Dalgın, "İslam Hukuku Açısından Müslüman Bayanın Ehl-i Kitap Erkekle Evliliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 2003, s. 131-156.

²⁷ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]*, 30.18.1.2/34-18-16.

maddesine göre o da vatandaşlığa kabul edildi.²⁸ Mısır vatandaşıyla evlendikten sonra Türk vatandaşlığını kaybeden Emine Şükran kocasından boşanınca tekrar Türk vatandaşlığına başvurdu. Bu sefer de aynı kanunun 14. maddesi uyarınca tekrar Türk vatandaşlığına kabul edildi.²⁹

Bu örnekler aslında Türk vatandaşlığının kuşatıcı ve kapsamının geniş olduğunu gösteriyordu. Diğer yandan ecnebilerin hâlâ şüpheyle karşılandıkları gerçeğini ise değiştirmiyordu. Hele kolluk kuvvetleri ya da diğer kritik memuriyetleri ifa edenlerin ecnebi eşlerine tehdit gözüyle bakılıyordu. Bu yüzden çeşitli düzenlemelerle bu meslek içerisinde yer alanların ecnebilerle evliliği yasaklanmıştı. Bu bahis, ifade edildiği üzere güvenliği öncelese de buna milliyetçi kaygılar eşlik ediyordu. Bu hususta adımlardan biri 1928 yılında bir kanun değişikliğiyle atıldı. 7 Haziran 1926 tarihli ve 912 numaralı “*ordu, babriye ve jandarma zabitan ve memurini hakkındaki kanunun*” 5. maddesi şöyle tadil edildi: “*Zabitan, memurin ve mensubini askeriyeden ecnebi kız ve kadınlarla tebhül edenler tekaüt hukukundan mahrumiyet şartı ile müstaifi ad ve bu kanunun neşrinden evvel müteebhil bulunanlar, rızalarına bakılmayarak müddeti hizmetlerine göre tekaüde sevkolunurlar.*”³⁰ 1930 yılında çıkarılan *Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanunu*'nun 12. maddesi de şöyleydi: “*Zabitlerle askerî ve mülkî memurlardan ecnebi kız ve kadınlarla evlenenler veya nikâhsız olarak yaşayanlar müstaifi addolunurlar ve tekaüt hakkından mahrum edilirler.*”³¹

İktidarın millî güvenlik kaygısıyla hareket ettiğini gösteren bu tarz düzenlemelerin dışında 1930'larda ecnebilerle evli olanlara dönük kuşku giderek tahkim oldu; zira 1930'lar, daha önce değinildiği gibi Avrupa'da faşizmin taraftar kazandığı, aynı zamanda Kemalizmi sistemleştirme çabalarının arttığı ve ulus-devlet idealinin kökleşmesi adına yoğunlaşılacak bir evreydi. Bunu sağlamak için sıklıkla güvenlik kaygıları ve türlü ideolojik propagandalar kamuoyuna zerkedildi. Mecliste 1931 yılında yabancı kadınlarla evlenmeyi yasaklayan düzenlemelerin ücretli müstahdemine teşmil edilip edilmeyeceği bile tartışıldı. Cebelibereket mebusu Sabri Bey, kanunun açık olduğunu ve memur kaydını koyduğunu söylerken neticede düzenlemeyi müstahdemlere teşmil etmenin doğru olmayacağını ilave ediyordu. Buna karşılık Yozgat mebusu Süleyman Sırrı bazı müstahdemlerin memurlar kadar önemli görevlerde bulduklarını söyleyerek aynı muameleye tabi tutulmalarını istemişti.³² 1934 yılında kabul edilen hâkimler

²⁸ BCA, 30.18.1.2/33-8-13.

²⁹ BCA, 30.18.1.2/24-74-6.

³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 14 Mayıs 1928, 75. Birleşim, s. 129.

³¹ T.C. Resmî Gazete, 11 Haziran 1930, s. 9042.

³² TBMM Zabıt Ceridesi, 10 Ocak 1931, 20. Birleşim, s. 25.

kanununda hâkim adayı olabilmek için getirilen şartlardan biri Türk olmak olarak belirlenirken bir diğer şart, 3. maddenin 5. fıkrasında “*yabancı ile evli olmamak*” ibaresiyle açıklanıyordu.³³

Yazar ve siyasetçilerin nazarında, özellikle kolluk kuvvetleri mensuplarının ecneblerle evliliği apaçık sınır ihlaliydi. Sık sık hatırlatıcı beyannameler neşredilmesi ve yeri geldikçe konunun gazetelerde tartışılması bundandı. 1934 yılında polis memurlarının ecnebi kadınlarla evlenmemeleri hakkında yeni bir tamim yayımlandı ve vilâyet tarafından İstanbul emniyet müdürlüğüne bildirildi. Böylece ilgili şubeler polis olmak için müracaat edecekler hakkında araştırma yapacaktı. Araştırma sadece müracaat eden kişinin kendisini değil diğer aile fertlerinin ecneblerle ilişkilerini de kapsayacaktı.³⁴ Kurum ve kuruluşların işçi ve memur alımlarında adayın kendisinin değil ailesinin de Türk olması önde gelen şartlardandı. Sözgelimi Kayseri tayyare fabrikası, tesviyeci ve madeni levha işçisi alınacağını duyurduğu bir ilan metninde, adaylardan ecnebi bir kadınla evli olmadığına dair bir belge talep ediyordu.³⁵ Yine Savunma Bakanlığı satın alma komisyonunun, Ankara riyaseti cumhur müzik okulunda istihdam etmek üzere alacağı kalorifer ustasının Türk olmasını, ayrıca ecnebi eşinin olmamasını şart koşuyordu.³⁶ Görüldüğü üzere örnek verilen bu kurumlar stratejik ve bu yönüyle son derece kritik kurumlardı. Burada pozisyonun niteliğinden ziyade kurumun kendisi belirleyiciydi.

Bu dönemin hâkim atmosferi, belirli katmanlardan başlayarak Türk vatandaşlığı yanında Türk olmayı pozitif bir ayrıma tabi tutuyordu. Bu normatif anlayış, haliyle giderek kişinin eşini ve ailesini de içerisine dâhil etmeyi güvenlik açısından önceleyen bir tutum doğurdu. Bir sivil uçuş okulu olan Türkkuşu’na öğretmen yetiştirmek için verilen ilanın hemen ilk şartında -gerçi ilan eşle ilgili değildi ama- benzer bir kaygı söz konusuydu. Başvuracak kişiden beklenti/şart “Türk soyundan” olmasıydı.³⁷ Bu tarz ilanlar 1930 ve hatta 1940’larda son derece yaygındı. Ahmet Yıldız, 1936-1938 yılları arasında verilen kamu ilanlarının beş ayrı kategoride değerlendirilebileceğini söyler ki kimisi sadece milliyete; bazı ilanlar ise ırk ve soy terimlerine yer veriyordu.³⁸ Nitekim Emre Arslan Kemalist rejimin uygulamada dahi ırkçı politikalar izlediğini söylerken buna dönemin kimi

³³ *T. C. Resmî Gazete*, 14 Temmuz 1934, s. 4131.

³⁴ *Akşam*, 31 Kânunuevvel 1934, s. 3.

³⁵ *Akşam*, 28 Teşrinievvel 1933, s. 10.

³⁶ *Ulus*, 25 Ekim 1938, s.10.

³⁷ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1938, s. 8

³⁸ Yıldız, *age.*, s. 283, 284.

kurumlarındaki bu tarz ilanları örnek gösteriyordu.³⁹ Gerçekten de bu ilanlarda soy, öz Türk, Türk ırkı gibi koşullar vardı. Bazı meslek gruplarına dâhil olabilmek için aranan bu şartların ne derece sağlıklı tespit edileceği her zaman çok kolay değildi ve mevcut diğer yaklaşımlardan anlaşılan o ki Türk vatandaşlığının yanında bu ibarelere yer verilmesi gayrimüslimleri ve bilhassa sonradan vatandaşlığa dâhil edilenleri kapsıyor olmalıydı. Zaten bu ilanlar çoğunlukla güvenliği ilgilendiren alımlarda yer alıyordu, ancak ilginç olanları da yok değildi. Sözgelimi askerî baytar mektebinin bir ilanı şöyleydi: “*Talip olanlar için Türkiye Cumhuriyeti tebaası bulunmak ve Türk olması esastır.*”⁴⁰

Bilgilerden anlaşılan o ki, Cumhuriyet'in ilanından sonra ciddi bir güvenlik kaygısı yaşanıyordu ve zaman içerisinde yaşananlar bu kaygıyı giderek yerleşikleştirmişti. Böylece Türklerin ecnebilerle evliliğine, özellikle bazı meslek grupları açısından müsamaha gösterilmedi. Bu tek başına Türkiye'nin yürüttüğü bir uygulama da değildi. 1940'lı yıllarda savaşın başlamasıyla Türk kamuoyundaki beka sorunu derinleşti. Gerek aydınların, gerekse siyasetçilerin kaygıları bir tutam daha çeşitlendi. Bu yönüyle değerlendirmeler zaman zaman güvenlik talebini de aştı. Kaldı ki ulus-devlet idealinin politik hedefleriyle birlikte dönemin pek çok isminin kafası karıştı. Türklük tanımlamalarında bazen sorun yaşıyorlardı. Bütün bunların toplamında bazıları Milliyetçilik üzerinden ecnebi evlilikleri reddederken ırkı ön plana çıkaran bir Türkçülük tanımı yapmaya başladı. Şüphesiz bu evriliş, her bir milliyetçinin görüşlerini yansıtmıyordu ama çoğunluğun nazarında Türklerin ecnebilerle evliliği yanlış ötesinde Türk milletine karşı işlenen bir suç olarak kabul gördü. Özellikle 1940'lı yıllarda gazete ve dergilere verilen evlilik ilanlarının dahi mahiyeti değişti. Evlenmek isteyenlerden bazıları gazetelere verdikleri ilanlarda eş adaylarının Türk olması gerektiği şartını koymaya başladı.⁴¹ İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte tartışmalar daha da derinleşti, nitekim bu konuyla ilgili olarak bir gazetenin 1940 yılında başlattığı anket ile 1942'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan sınırlı tartışmalar bahsettiğim kaygıların ve milliyetçi hassasiyetin olgunlaşan ve kuşatıcı hale gelen karakterine dair ipuçları vermesi bakımından önemli bilgiler sunmaktadır.

³⁹ Emre Arslan, “Türkiye’de Irkçılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Editörler Tanıl Bora-Murat Gültekinil, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 412.

⁴⁰ *Akşam*, 15 Ağustos 1932, s. 4.

⁴¹ Ömer Obuz, “Evliliğin Alafranga Yöntemi: Evlilik İlanları”, *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2021, s. 51.

Kuşkulu Zamanlar: Savaş Sırasında Ecnebilerle Evlilik Tartışmaları

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yaşanan bir dizi isyan, savaş ve talan mukteditlerinin zihin dünyalarını ve aynı zamanda psikolojilerini etkilemişti. Malum olduğu üzere bunun en önde gelen sonucu gittikçe güçlenen kuşkucu haletiruhiyeleri idi. Bu yüzden rejimin bekasının homojen bir toplumdaki, güçlü bir ulus-devletin inşasından geçtiğini düşünüyordular. Kurucu unsur olarak tanımladıkları ve resmî bir pozisyon yükledikleri Türk kimliği kapsayıcıydı ama sürecin geldiği noktada bazen bu tartışmaların eksenini değiştiriyordu. Bu noktada vurgulanması gereken husus ise hassasiyet ve endişelerin II. Dünya Savaşı yıllarında çok daha belirgin olmuş olmasıydı. İlanlar, tartışmalar ve söylemler bunu açıkça sergilemekteydi. Örneğin 1940 yılında Kuleli, Maltepe ve Bursa askerî liselerine alınacak öğrenci ilanında başvuru yapacak kişinin "*öz Türk ırkımdan olması*" şartı aranmaktaydı.⁴² Bazı ilanlar işin içerisine tümenden aileyi dâhil etmişti. Deniz Gedikli Erbaş Orta Okulu Müdürlüğünün ilanında kişinin kendisinin Türk ırkımdan olması dışında bir de silsilesinin/alesinin aynı ırktan olması istenmekteydi.⁴³ Bu tarz ilanların bir yönü millî güvenlik çerçevesinde değerlendirilebilirse de neticede bu gibi kritik yerlere alınacak kişiler için Türk ırkımdan olmak, Türk vatandaşlığının da önündeydi.

Savaş yıllarında güvenlikten kaynaklı endişeler çok baskın olmakla birlikte meselenin kültürel boyutu da konuşuluyordu. Zamanla ve kolaylıkla toplumsallaşan ecnebilerle Türklerin evliliği konusunda, bir kısım muharrir Türk ile ecnebinin evliliğinin aile ve terbiye meselesi etrafında gelişebilecek muhtemel sorunlarını da tartışmaya başladı. Ancak son kertede çoğunluk yine Türklerin Türklerle evliliğini teşvik eden görüşlerle ülkenin geleceğini de teminat altına almayı tasarlıyordu. Türkiye'nin kaderini ilgilendirdiğini iddia ettikleri anonim endişeler geniş bir toplumsal alana sirayet etmişti. 1930'lardan başlayarak ecnebilerle evlilik temelinde kamusalştırılan bu endişelerin kültür ve gelenekle ilişkilendirilen kısmı da azımsanamaz yoğunlukta idi. Mesela bir gazetede okuyucuların sorunlarına eğilen Hanımteyze rumuzlu biri 1930'da Türklerin ecnebilerle evlenmelerine neden karşı olduğunu açıklıyordu. Ona göre Türkler ile Avrupalılar arasında yaşayış, düşünüş farklılıkları vardı. Zira ne sevinçleri ne de kederleri ortaktı. Durum böyleyken bu tarz bir birliktelikten doğacak çocuğun vaziyetini deyim yerindeyse arafta kalma hali olarak görüyordu: "*Avrupalı ile Şarklının ruben anlaşmalarına da imkân yoktur. Avrupalı kadın Türk erkeğini daima müstemleke adamı gibi görür. Ona o suretle muamele etmek ister.*"⁴⁴

⁴² *Ulus*, 9 Nisan 1940, s. 7.

⁴³ *Ulus*, 5 Haziran 1940, s. 4.

⁴⁴ Hanımteyze, "Yabancılarla Evlenenlerin Hali", *Son Posta*, 13 Teşrinisani 1930, s. 5.

Hikmet Münir için de Türk ile ecnebinin evliliğini daha yönlü düşünmek gerekirdi; çünkü o da böyle bir evlilikten doğacak çocuğun durumunun ne olacağını soruyordu. Bu tarz bir evlilikten doğacak çocuğun terbiyesine değinirken babanın vaktinin çoğunu dışarıda geçirdiğinden bahisle terbiyeyi annenin vereceğini söylemeye çalışıyordu. Diğer bir anlatımla bu evlilikten doğacak çocuk, ecnebi anneden terbiye alacağı için millî bir bünyeye sahip olamazdı. Önerisi ise şuydu: “*Türklerin umumiyet itibarıyla tebaa daba doğrusu ırk münasebetlerini gözeterek aile kurmaları büyük bir millî zaruret olmakla beraber, hususi bir geçim zaruretidir de*”. Bu ifadelerin yanlış anlaşılabilirliğini hesap etmiş olmalı ki ifadelerinin dayanağını başka ırktan nefret değil, kendi ırkını sevmekle ilgili olarak açıkladı.⁴⁵ Bu sefer 1939'da Eskişehir'de oturan Mustafa Çetin, Başbakan Refik Saydam'a yazdığı mektupta artan ecnebilerle evliliği “*sâri bir hastalık*” olarak tanımlayarak buna müsaade edilmemesini istedi. O bunu “*çirkin*” bir iş olarak görüyordu, hem de bu tarz evliliklerin önüne geçilmesini ülkenin şerefi ve varlığı açısından önemsiyordu.⁴⁶

Görünüşe göre konunun kültürel milliyetçi hassasiyetlerle örülü; ayrıca savaş yıllarında güçlenen güvenlik kaygılarından beslenen ana bir bağlamı vardı. Çocukların durumu, Türklerin kültürel yaşantısı ve nihayetinde güvenlik kaygılarıyla bütünü oluşturan bu bağlamın bir uzantısı olarak evliliği casuslukla ilintilendirenler de çıktı. Savaş ile birlikte ecnebilerin casus olabilecekleri düşüncesi Türk aydınında hiç de küçümsenemez bir endişe yaratmıştı. Sabiha Zekeriya Sertel, Türklerle evlenmeseler bile, misal barlarda çalışan ecnebilerin casusluk yapabileceğine dikkat çekmişti.⁴⁷ *Tan* gazetesinde yer alan bir haberde yine aynı konu üzerinden istihbarat servislerinin artist görünümlü ecnebi casusları görevlendirebileceğinin altı çizilmişti.⁴⁸ Necip Fazıl Kısakürek ise barlarda çalışan ecnebi artistlerinden profesörlere ve Türkler ile evli kadınlara dek herkesi casus ilan etmişti: “*Ben Türkiye’de bulunan her yabancıdan -bir kaç müstesna hiçbir şey ifade etmez- Türkiye aleyhinde hususi bir misyonla bulunduğuna iman ediyorum.*”⁴⁹ “*Hem Nalına Hem Mihına*” isimli köşesinde Abidin Daver, 1940 yılına ait yazısında beşinci kol faaliyetlerini hatırlatmıştı. Yine de eşi ecnebi olan herkesi töhmet altında bırakmak istememiş fakat ortada bir tehlike olduğundan söz etmişti. Ecnebilerin Türklerle sırf vatandaşlık alabilmek için evlendiğini ki asıl tehlikenin de bu kolaylıktan kaynaklı olduğu söylemişti. Kanaati oydu ki ecnebi kişi boşandıktan

⁴⁵ Hikmet Münir, “Ecnebiyle Evlenmek”, *Vakit*, 4 Birincikanun 1939, s. 2.

⁴⁶ *BCA* 30.1.0-17-95-13.

⁴⁷ Sertel, S. Z. “Ecnebi Artistler”, *Tan*, 22 Haziran 1939, s. 5.

⁴⁸ *Tan*, 2 Mayıs 1940, s. 5.

⁴⁹ Necip Fazıl Kısakürek, “Millî Emniyetimiz 2”, *Son Telgraf*, 26 Nisan 1940, s. 1.

sonra Türk vatandaşı olarak kalmaya devam etmekteydi. Yani bu durumu casusluk için kullanılabilir bir tür yasal boşluk olarak görmüştü. Bunda haksız da sayılmazdı zira ecnebi bir kadın isterse fakir bir Türk ile evlenir, ardından da boşanırdı. Böylece Türk vatandaşlığını kazanmış olur ve polis ya da askerlerle pekâlâ rahatlıkla evlenebilirdi. Yazar buna dikkati çekerken bu bahiste bir önlem almayı “*Türk için millî vazîfe*”⁵⁰ olarak tanımlamıştı.

Türkiye’deki ecnebi çalışanlarla ilgili konuya, ülkenin önde gelen siyasetçilerinden yazarlarına, doktorlarından avukatları bir sürü meslek erbabı müdâhil oldu. Bu isimler görüşlerini 1940 yılında *Yeni Sabah* gazetesinde ilginç ve uzun sayılabilecek bir ankette dile getirdi. Aslında erken Cumhuriyet yıllarından itibaren Türk basınının tiraj kaygısı, yığınla anketin yapılmasını sağlıyordu ancak bu seferki anket, soruları, muhatapları ve yanıtları itibariyle son derece ilgi çekiciydi. 26 Nisan 1940 tarihinden Mayıs ayının ortalarına kadar süren ankete verilen cevaplar birinci sayfadan, çoğunlukla ankete yanıt verenlerin görsel çizimleriyle paylaşıldı. *Büyük Anket* manşetiyle duyurulan bu anketin amacı Türklerin ecnebiyle evlenmesinin doğruluğunu halka açık bir mecrada tartışmaktı. Zira o zamanlarda bu tarz evliliklere sıklıkla şahit olunuyordu. Ankette yer alan sorular arasında böyle bir ailede içten bir ahenk olup olmayacağı, bu ailenin topluma faydası, böyle bir aileden doğacak çocuğun durumu ve böyle bir hareketi işleyen Türkün cemiyete karşı manevi bir suç işleyip işlemediği yer alıyordu.

Ankete ilk cevap veren ünlü hekim Mazhar Osman’dı. Her ne kadar bunun bireyleri ilgilendirdiğini söylese dahi o, bu gibi evliliklere taraftar değildi. Üstelik yabancılarla evlenenlerin öne sürdüğü nesli islah görüşünü de doğru bulmuyor, bu şekilde düşünenin sadece kendisini aldattığını söylüyordu. Ona göre yabancıyla evlenen bir kadın ya da erkeğin bu davranışını, Türk toplumuna karşı manevi bir suç olarak ifade etmek yanlıştı: “... *Lakin Aşenin hakkını Mariye vermek doğru değildir*” diyerek orta karar bir yanıt vermeyi tercih etti.⁵¹

İkinci görüşmenin tarafı yine dönemin önde gelen doktorlarından Fahri Can’dı. Mazhar Osman’la meslek itibariyle yaklaşıyorsa da onun görüşleri daha katıydı. Bu konu hakkındaki fikirleri aslında genelin tavrını yansıtıyordu. Diğer bir deyişle o da bir Türkün ecnebiyle evlenmesine şiddetle karşıydı ve bunu hayatın en yanlış adımı olarak gördü. Yanlıştı çünkü kanları ne kadar asil olursa olsun terbiyenin öneminin çok daha etkili olduğu kanısındaydı. Ona kalırsa yabancı bir anneden terbiye alacak çocuk “*büyük Atatürk’ün Cumhuriyeti ve inkılabı emanet ettiği genç olamaz*”dı. İnancı odur ki yabancı biriyle evlenen kişi kendini “*zavallı* ve

⁵⁰ *Cumhuriyet*, “Hem Nalına Hem Mıhına”, 24 Birincikanun 1940, s.2.

⁵¹ *Yeni Sabah*, 26 Nisan 1940, s. 1,7.

bedbah” eder, cemiyete karşı suç işlemiş olurdu.⁵² Gazeteci, Vala Nurettin/Vâ-Nû ise yabancılarla evliliğe ne taraftar ne de aleyhtardı. Zira yabancılarla evliliğe karşı çıkmanın kendisini ırkçılık dairesi içerisinde bırakacağı kanısındaydı: “*Medeni kanunumuza zır bu gibi cereyanlar, hem de taraftar olmadığımız ırkçılığı doğurur. Dikkat! Aradaki fark büyüktür: Milliyetçilik değil, ırkçılık! Biz ikincisini ithalat sayarız. ‘Almanya’ dan ithalat malı!’ Kendi millî bünyemize, prensiplerimize aykırı buluruz. Altı Oka da aykırı*”⁵³ Peyami Safa da bu işe külliyen karşıydı. Aynı zamanda ecnebiyle evlenenin ya şuursuz ya da bu toprağın öz çocuklarına yakışacak anlamda Türk olamayacağını düşünüyordu. Özetle pek çoğu gibi Safa, ecnebilerle evlenen Türklerin manevi bir suç işlediklerine inanıyordu. Dahası bir karşılaştırmaya giderek bireysel aşka, millet aşkının feda edilemeyeceğini belirtti.⁵⁴

Anketi yanıtlayan dönemin önde gelen isimleri, meseleye ağırlıklı olarak milliyetçi hassasiyetlerle yaklaşıyorlardı. Çoğunluk, ecnebiyle evliliği Türk kimliğini zedeleyen bir hareket tarzı olarak görüyordu. Hilmi Ziya da bu gibi evliliklere karşıydı, zaten eşlerden birinin yabancı olduğu durumlarda bu aileye “*yarı Türk*” ailesi deneceğini söylüyordu.⁵⁵ Bundan ötesi, bir avukatın ecnebilerle evliliği açıkça “*vatana hıyanet*” olarak tanımlamasıydı.⁵⁶ Yazar Semih Mümtaz genelin klasik tavrını yansıtanlardan bir başkasıydı: “*Kendinden olmayan bir kadını tercih eden Türkün, Türklük bakımındaki telakkisi ve imanı zayıftır.*”⁵⁷ Mustafa Şekip ise “*ana dili Türkçe olanların ecnebi bir kadınla evlenmeleri, hayat arkadaşlığını buzlu bir cam arkasından yaşamaları demek olduğu için*” Türklerin yabancılarla evliliğini önermiyordu.⁵⁸

Bahsedilen ankete verilen yanıtlar, Türk milliyetçiliğinin kuşkucu ve teyakkuz halini gösteriyordu. Anketi yanıtlayanlar çoğunlukla Türklüğü kutsuyor, ihya ediyor ve ecnebilerle evlilik düşünenleri ikna etmeye çalışıyorlardı. İkna süreci bazen hamaset ve aşırılıklara yol açıyordu. Fahreddin Kerim Gökay, günün koşullarında gençlerin yabancılarla evlenmelerine razı olmadığını söylüyordu, çünkü Türk ırkı sağlamdı ve ona kalırsa millî duygu ile vicdan için araya yabancı

⁵² *Yeni Sabah*, 27 Nisan 1940, s. 1,7.

⁵³ *Yeni Sabah*, 28 Nisan 1940, s. 1,7.

⁵⁴ *Yeni Sabah*, 29 Nisan 1940, s. 1,7.

⁵⁵ *Yeni Sabah*, 30 Nisan 1940, s. 1,7.

⁵⁶ *Yeni Sabah*, 1 Mayıs 1940, s. 1,7.

⁵⁷ *Yeni Sabah*, 2 Mayıs 1940, s. 1,7.

⁵⁸ *Yeni Sabah*, 6 Mayıs 1940, s. 7.

karıştırmamak lazımdı.⁵⁹ Yine Kısakürek için böylesine bir evlilik “*tek noktadan fışkırmış*”; millî, içtimai, ruhi, bedii, iktisadi, dinî ve siyasi veçheleri olan yedi cepheli bir suçtu.⁶⁰ Anlaşıldığı üzere tartışmalar belirli bir alanda sınırlıydı ve doğrusu ecnebilerle evlilik meselesi geçmiştekinin aksine dinî bağlamıyla pek ilintilendirilmiyordu. Elbette bu hiç dinî kaygıların mevzu edilmediği anlamına gelmez. Sözelimi Yusuf Kenan isimli bir avukat ankete yepyeni bir yön tayin ederek evliliğin dinî boyutunu tartışan nadir kişilerden biriydi. Nitekim o, misal bir Türk ile Mısırlının evlenmesini doğal karşılıyordu. Evliliklerde dinin uyum sağlayıcı olduğunu düşünüyordu ki buna koşut gayrimüslim ile Müslüman arasında ahenk olmasına imkân olmadığı kanaatindeydi.⁶¹

Bu anketle ilgili bir diğer önemli husus da ecnebilerle evlilikte kadınlar ile erkekler arasında bir ayrımı yapıldığıydı. Prof. Dr. Kamil İsmail, Türk kadınının ecnebi biriyle evliliğini tartışmak dahi caiz olmayacak derecede yanlıştır diyordu. Ona kalırsa yabancı babadan doğan çocuk Türk olmazdı. Yabancı anneden doğan çocuğun ise Türk olduğunu fakat “*dejenere*” olmaya da yatkın olduğunu söylüyordu:⁶²

“Yabancı ile evlenen bir Türk kıızı, bu hareketiyle yalnız, Türk camiasına karşı bir suç işlemiş değil aynı zamanda o camiadan çıkmış da sayılır. Delikanlının bu hareketi ise, kabili tasavvur mahzurları ortadan kaldırabilmış vakalardansa, müsamaha ile görülmeye layıktır. Ancak bu mahzurların bir veya bir kaçı aileyi kemirdiği takdirde, suç suçtur...”

Nitekim o dönemde şehir meclisi üyesi ve bir kitabevinin sahibi olan muallim Ahmet Halid konunun millî, toplumsal, dinî ve sıhhi yönlerinin olduğunu söyledi. O da genelin tavrına uyararak ecnebilerle evlenmeyi kötü bir şey olarak gördü. Fakat kadın ile erkek arasında fark olduğunu belirtmeyi ihmal etmedi, zira kadının ecnebi bir erkekle evlenmesine hiç razı değildi. Üstelik fevkâlde bir gerekçe olmaksızın Türkle değil de yabancıyla evlenenlerin millî suç işlediklerine inanıyordu: “*Hülasa biz Türküz, bize Türkê gerektir...*”⁶³

⁵⁹ *Yeni Sabah*, 4 Mayıs 1940, s. 1,7.

⁶⁰ *Yeni Sabah*, 7 Mayıs 1940, s. 1,7.

⁶¹ *Yeni Sabah*, 9 Mayıs 1940, s. 1,7.

⁶² *Yeni Sabah*, 10 Mayıs 1940, s. 1,7.

⁶³ *Yeni Sabah*, 13 Mayıs 1940, s. 1,7.

Bu nispeten geniş anket içerisinde bir başka avukat, çocuğunu başka bir millet mensubuna veren anne ve babalara Türk olduklarını iddia etme hakkını bile vermeyeceğini söyledi:⁶⁴

“Mesela ben vatanımı ve milletimi o kadar severim ki onu bir gül fidanına, yeni açmış bir güle teşbih ederim. O gülün üstüne gül koklamayı cinayet bilirim Vatanımın gülünü ecnebi bir millete koklamak hakkını asla veremem, bu gülü koklamak ancak Türk evladının hakkıdır. Memleketimizde yetişmiş aslan gibi Türk gençleri ve Türk evladı dururken neden bunları hor görüyoruz.”

Bu avukat Londra'da başından bir olay geçtiğini, bir İngiliz kızının -kendisiyle evlenmezse intihar edecek derecede- kendisini çok sevdiğini söylüyordu ama ne kızın güzelliği ne de serveti kendisini etkileyememişti: “*Benim hayalimde hayatta koklanacak bir gül varsa o da Türk kızı idi. Eğer vatanıma dönemezsem hiç olmazsa Bulgaristan'a gidip mavi donlu bir Deliorman kızıyla evlenebilmek hayalimde sönmez bir aşktı. Kanımı başka bir millete karıştıramazdım.*”⁶⁵

Türklerin ecnebilerle evlenmesi doğru mudur sorusunu tartışan bu kapsamlı anket sayesinde ülkenin farklı toplumsal tabakalarından kişiler görüşlerini paylaşmıştı. Bazıları bu tarz evlilikleri özgürlükle ilintili olarak görse de ecnebilerle izdivaç, çoğunluğun içine sindiremediği, Türklüğe yakıştıramadığı bir hareket tarzıydı. Buna karşılık mevcut tartışmanın düpedüz iki arada bir derede kalma durumu yarattığı kişiler de vardı. Bir yazara gönderdiği mektupta okuyucu, yabancı evliliklere karşıydı fakat farklı toplumların bu tarz evliliklerle genişlediğini söyleyip şunları ekliyordu: “*Ben ki bugün yabancı ırktan, dinden, dilden ve kültürden bir insanı sonsuz bir aşkla seviyorum...*” Yazarın fikrini merak eden okuyucuya yanıt verenin de düşüncesi yasaların izin vermesinden ötürü pek berrak değildi. Zira bir yandan okuyucusuna kanunların istediğiyle evlenme hakkını verdiğini dile getiriyordu, öte yandan ecnebilerle evliliğin açmazlarını, en önemlisi de doğacak çocuğun terbiyesini hatırlatıyordu.⁶⁶ Mektubu yazan kişi gönlüne söz geçiremediğinden bir ikilem içerisindeydi ancak görünüşe göre 1930 ve 1940'larda evlenme metodu olarak kullanılan gazetelerdeki ilanların içeriği de dönüşmüştü. 1941 yılında, 29 yaşındaki orta boylu bir genç verdiği ilanla evleneceği kişiyle ilgili

⁶⁴ *Yeni Sabah*, 3 Mayıs 1940, s. 1,7.

⁶⁵ Aynı yer.

⁶⁶ Vâ-Nû, “Ecnebilerle İzdivaç”, *Akşam*, 2 Eylül 1942, s. 3.

ilk şartını *Türk olması* olarak belirlemiştir.⁶⁷ 1949'daki ilan ise çıtayı daha ileriye taşıyarak ana kıstası soyu temiz, ırkı Türk olarak saptamıştır.⁶⁸

Yasal düzenlemeler ve bazı meslek erbabının ecnebi eş almasını kısıtlayan hükümler daha çok kolluk kuvvetlerine alınacak memurlar ekseninde tartışılabilir. Hatta 1942 yılında Mebus seçimi hakkında kanun lâyihası kapsamında Meclis'te de aynı konu tartışıldı. Mebusluğa seçilemeyecek olanların tespit edildiği onuncu madde görüşülürken Kâzım Karabekir, buna mani olacak sebepler arasında iki kaydın daha eklenmesini istedi. O, "*bir ecnebi ile evli bulunan kadın veya erkek, bu ecnebi tabiiyeti değiştirirse dahi mebus seçilemez*" kaydına bir de metres hayatı yaşayanları ilave ediyordu. Karabekir'in böylesine bir teklifte bulunmasının iki temel nedeni vardı ki biri güvenlikle, diğeri de Milliyetçilikle ilgiliydi. Ona kalırsa Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinin temel nedenlerinden biri ecnebiyle evlilikti. Çünkü ecnebi kadınlar bu sayede devlet adamlarının konaklarına, saraylarına girmişler ve türlü dalavereler çevirebilmişlerdi. Milliyetçilik şiarı ise Türklerin ecnebiyle evlenmesine doğal bir set çekiyordu, çekmeliydi.⁶⁹

Bu teklifi olumlu bulanlar çoğunlukta olsa da kimisi sözü edilen ilaveyi yapmanın teknik olarak mümkün olmadığını söylüyordu. Yani meseleyi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bağlamında değerlendirmenin gerekli olduğunu düşünüyorlardı. Oysa Karabekir ısrarcıydı çünkü konunun Teşkilat-ı Esasiye ile bir ilgisi olmadığına inanıyordu: "*Zira bugün gerek ordu için, gerek Memurun kanunu için, gerek Noter kanunu için Teşkilâtı Esasiye'de yoktur diyerek ecnebiyle evlenme memnuiyetini koymaktan çekindik mi?*" Sırrı İçöz ile birlikte mesela Osman Şevki Uludağ da Karabekir ile aynı fikirdeydi. Keza Besim Atalay, o da Türk ırkından olmayan birinin mebus seçilmesini doğru bulmuyordu ve buna dair bir ibarenin kanuna konmasını, Atatürk'ün şu sözünü duyar gibi olduğundan istiyordu: "*Başına getireceğin adamın damarlarında akan kanına bakacaksın*".⁷⁰ Atalay'ın görüntüde kana indirgeyerek gündeme getirdiği teklif dikkate alınmadı ama Sırrı İçöz'ünki alınınca o heyecanını aynı düşünce üzere dışarı vurmuştu: "*Yaşamın Türkçülük*".⁷¹

Bir sonraki oturumda düzenleme etrafında tartışmalar devam etti. Kâzım Karabekir hâlâ ısrarcıydı. Zira bir biçimde ecnebi birisini eş olarak almış bir vatandaş mebus adayı yapmayı millî davaya zıt bir durum olarak görüyordu. Nasıl

⁶⁷ *En Son Havadis*, 20 Temmuz 1941, s. 4.

⁶⁸ *Keleşçe*, 9 Nisan 1949, s. 8.

⁶⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 11 Aralık 1942, 16. Birleşim, s. 66.

⁷⁰ *age.*, s. 67-68.

⁷¹ *age.*, s. 69.

askere alınanlarda buna dikkat ediliyorsa askere “*kanımı dök*” emrini verecek Meclis'te de aynı kuralın geçerli olmasını istiyordu.⁷² Hemen aynı fikirde olan Sırrı İçöz, Karabekir'in hararetle desteklemeye devam etti. Ona kalırsa çeşitli memurlara yasak edilen bu şartı mebus adayları için aramak elbette “*evlâbittarik*”ti. İçöz, ecnebilerle evlenenleri normal karşılarsa da bir mebusun böyle bir şey yapmasının ülke sırrını ifşa etme ihtimalini doğuracağı ihtimaliyle tedirgindi. Türkçü olmalarının verdiği duyguyla Türklerin ecnebilerle evlenmesine karşı olan İçöz, “*muhterem ve mukaddes olan bir ırkın içine ecnebi kadınla evlenmiş bir Türkü sokmak doğru değildir*” diyordu.⁷³ Emin Sazak'ın görüşleri hasılı evlilik bahsinde bu isimlerle aynı doğrultuda idi. Sazak, Meclisin içerisinde şüpheli bir durumun olmamasını isteyerek buna dair tekliflerin Anayasaya aykırı diye reddedilmemesini diliyordu.⁷⁴ Neticede Kâzım Karabekir, Sırrı İçöz ve teklife destek verenlerin istediği gerçekleşmedi ve önerileri reddedildi. Ancak yine de bu tartışmaların bir etki alanı yarattığından söz edilebilir. Öyle olmalı ki 16 Aralık 1942 tarihli bir gazete haberinde CHP'nin yeni yapılacak seçimlerde yabancı bir kadınla evli olanları mebus adayı yapmayacağı ihtimalinin kuvvetli olduğu belirtilmekteydi.⁷⁵

Ancak eşi ecnebi olan bazı Türklerin sınırsız bir özgürlüğü yoktu. Misal 1943 yılında Ticaret Bakanlığının teşkilat ve vazifelerine dair kanuna yapılacak eklemelerin içerisinde hemen aynı bir karar yer aldı. Buna göre *Memurin Kanununun* dördüncü maddesinin Z fıkrasındaki “*ecnebi kız ve kadınlarla evli olmamak*” kaydı ekletildi. Gerçi bu görevi kadınların da yapabileceği söz konusuydu, nitekim bariz bir hata yaptıklarını anladıklarından “*ecnebi kız ve kadınlarla evli olmamak*” kaydı hemen “*bu memurların yabancı ile evli olmamaları şarttır*” şekline tadil edildi.⁷⁶ Yine 1944 yılında bir gazete haberinde, o zaman diliminde ecnebilerle evli olan memurların vaziyetlerinin korunacağı ama ondan sonra ecnebilerle evlenenlerin memur olamayacaklarıyla alakalı güçlü bir düşüncenin olduğu yazılıydı. Haberin sonunda Dışişleri ve Millî Savunma Bakanlıkları mensubu olup da ecnebi kadınlarla evli olanların görevlerine son verileceği ifade edildi.⁷⁷ Etibank Müdürlüğü 1945 yılında müfettiş muavini alım ilanına çıktığında ecnebilerle evli olmamak şartını koydu.⁷⁸ 1947 yılına ait habere bakılırsa Ankara

⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, 14 Aralık 1942, 17. Birleşim, s. 94.

⁷³ Aynı yer.

⁷⁴ *age.*, s. 95.

⁷⁵ *Son Posta*, 16 Birincikanun 1942, s. 1.

⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 21 Haziran 1943, 38. Birleşim, s. 4.

⁷⁷ *Akşam*, 29 Haziran 1944, s. 3.

⁷⁸ *Ulus*, 9 Kasım 1945, s. 5.

Üniversitesi Dil ve Tarih Fakültesinde görevli iki profesörün görevlerine de eşlerinin yabancı olması nedeniyle son verilmişti.⁷⁹ Esas itibarıyla millî güvenlik, aynı zamanda kültürel kaygılarla mesele edilen ecnebilerle evlilik meselesi, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde her daim az ya da çok gündemi meşgul etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşanan hadiseler ve Cumhuriyet'in bir dizi zorluk neticesinde kurulması, ardından II. Dünya Savaşı'nın çıkması bu gündemin öncelikli olarak güvenlik eksenli olmasını sağladı.

Sonuç

Osmanlılar, son zamanlarında ülkelerini kurtarmak adına yoğun bir mücadelenin içerisinde oldular. Askerî alandaki yeniliklerle başlatılan imparatorluğu kurtarma projesi zaman içerisinde pek çok parçayı kapsasa da sorunların üstesinden gelmek mümkün olmadı. Yapılan yenilikler yenilgilerin önünü almaya yetmedi. Sahip oldukları çok kültürlü toplumsal yapı da eski renkliliğini kaybetmişti. Gayrimüslim azınlıkların ulusçuluk cereyanına kapılmaları karşısında verilen ilk tepki Osmanlılık ideali etrafında yeni bir birliktelik önerisi olmuştu. Ancak neticede bu öneri de başarı getirmedi. Milliyetçiliğin farklı toplulukları bünyesinde tutan imparatorluklara adeta tasallut olmasıyla çıkan isyanlar, Osmanlı/Türk aydınını Türk kimliği etrafında mobilize olmaya zorladı. Osmanlı/Türk aydın ve devlet adamlarının zihinlerinde Türk milliyetçiliği fikri, özellikle Millî Mücadelenin ardından koşulların da etkisiyle daha da güçlü bir mevzi kazandı. Bunda Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türklük üzerinden sistemleştirilen bir ulus-devlet idealinin büyük bir etkisi vardı. Geçmişte yaşanan acı tecrübelerin yanında millî bilinç oluşturma çabaları bu toplumun fertlerinin bir kısmında kaçınılmaz olarak farklı olanları kuşkuyla karşılayan bir ruh hali oluşturdu. Bu ruh hali dönemin siyaset adamları ve aydınlarında kafa karışıklıklarına yol açtı. Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki Türk tanımı Müslüman diğer toplulukları da kapsayan, geniş ölçekli bir tanımlama biçimiydi ama buradaki şart devlete sadakat temelinde Türk kimliğini kabul etmek ve sevmekten geçiyordu.

Bu durumun bir yansıması Türklerin ecnebilerle olan evlilikleri tartışmalarında belirgindi. Konu ilk olarak ve daha çok millî güvenlik ekseninde mesele edildi. Vatandaşlık konusunda asıl kuşkuyla karşılananların gayrimüslimler olduğu görülmekteydi. Zamanla kuşkunun dozu arttı ve konu çok yönlü biçimde konuşuldu. Bu tarz evlilikleri milliyetçi hassasiyetle ele alanlar güvenlik kaygısı dışında konuyu bazen Türk kimliğini korumak ve bağlantılı olarak yeni neslin geleceği açısından sorunsallaştırmıştı. Bütün dünyayı etkileyen II. Dünya Savaşı sırasında Türk kamuoyunun önemli gündemlerinden birisi ecnebilerle evlilik

⁷⁹ *Ulus*, 17 Temmuz 1947, s. 2.

konusu oldu. Bu yıllarda yapılan tartışmalar önceki devirlerde olduğu gibi temelde güvenlik kaygılarını önceliyordu fakat ilaveten konunun sosyal ve kültürel boyutu da kritik ediliyordu. Bu yüzden meseleye dâhil olanlar sadece siyasetçiler ve yazarlar olmamış, toplumsal tabakaları temsil eden pek çok isim konuyla ilgili fikirlerini paylaşmıştı. Bu fikirler bütünüyle değerlendirildiğinde çoğunluğun Türklerin ecnebilerle evliliğine karşı olduğu anlaşılıyor ki bunun da nedeni bahsedildiği üzere millî güvenlik ve Türk kimliğinin dejenere olabilme ihtimaliydi.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Ankara.

30.18.1.2/34-18-16.

30.18.1.2/33-8-13.

30.18.1.2/24-74-6.

30.1.0-17-95-13.

Resmî Yayınlar

(1295) *Düstur*. cüz'i rabi.

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar).

(24 Mayıs 1340) *Resmî Ceride*

(1928) *TBMM Zabıt Ceridesi*, 75. Birleşim, 14 Mayıs.

(1931) *TBMM Zabıt Ceridesi*, 20. Birleşim, 10 Ocak.

(1942) *TBMM Zabıt Ceridesi*, 16. Birleşim, 11 Aralık.

(1942) *TBMM Zabıt Ceridesi*, 17. Birleşim, 14 Aralık.

(1943) *TBMM Zabıt Ceridesi*, 38. Birleşim, 21 Haziran.

(1928) *T.C. Resmî Gazete*, 4 Haziran

(1930) *T.C. Resmî Gazete*, 11 Haziran

(1934) *T.C. Resmî Gazete*, 14 Temmuz.

Kitap ve Makaleler

(1944) *Türk Hukuk Lûgati*, Maarif Matbaası, Ankara.

(2001) *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, Çev. Seha L. MERAY, Cilt 8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ARSLAN Emre (2009) Türkiye'de Irkçılık, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Ed. Tanıl BORA-Murat GÜLTEKİNGİL, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 409-426.

- ALTINAY Ayşe Göl- BORA Tanıl (2009) Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Ed. Tanıl BORA-Murat GÜLTEKİNGİL, İletişim Yayınları, Cilt 4, s.140-154.
- APAYDIN Bahadır (2013) *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, Adalet Yayınevi, Ankara.
- AYBAY Rona - ÖZBEK Nimet - PERÇİM G. Ersen (2019) *Vatandaşlık Hukuku*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- BROCKETT Gavin D. (2022) *Ne Mutlu Türkiim Diyene*, Çev. Özgür BALKILIÇ, Fol Kitap, Ankara, 2022.
- BORA Tanıl (2017) *Cereyanlar-Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- CALHOUN Craig (2012) *Milliyetçilik*, Çev. Bilgen SÜTÇÜOĞLU, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ÇAĞAPTAY Soner (2009) Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Ed. Tanıl BORA-Murat GÜLTEKİNGİL, Çev. Defne ORHUN, İletişim Yayınları, Cilt 4, s.245-261.
- DALGIN Nihat (2003) İslam Hukuku Açısından Müslüman Bayanın Ehl-i Kitap Erkekle Evliliği, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, s.131-156.
- GELLNER Ernest (1992) *Uluslar ve Ulusculuk*, Çev. Büşra E. BEHAR, Günay G. ÖZDOĞAN, İnsan Yayınları, İstanbul.
- GÖKTÜRK Eren Deniz (2009), 1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Ed. Tanıl BORA-Murat GÜLTEKİNGİL, Cilt:4, İletişim Yayınları, s.103-116.
- Hanımteyze (13 Teşrinisani 1930) Yabancılarla Evlenenlerin Hali, *Son Posta*, s. 5.
- KISAKÜREK N. F. (1940) Millî Emniyetimiz 2, *Son Telgraf*, 26 Nisan, s. 1.
- KÖSOĞLU Nevzat (2009) Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Ed. Tanıl BORA-Murat GÜLTEKİNGİL, İletişim Yayınları, Cilt:4, s.208-225.
- MÜNİR Hikmet (1939) Ecnebiyle Evlenmek, *Vakit*, 4 Birincikanun, s. 2.
- OBUZ Ömer (2021) Evliliğin Alafranga Yöntemi: Evlilik İlanları, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 331, Temmuz, s. 50-53.
- ÖZKIRIMLI Ümit (2009) *Milliyetçilik Kuramları*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- SERTEL S. Z. (1939) Ecnebi Artistler, *Tan*, 22 Haziran, s. 5.
- TOPÇUOĞLU Ali Aslan (2018) İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Evliliğin Vatandaşlığa Etkisi, *Turkish Studies*, Cilt 2, Sayı 13, s. 627-652.

ÜSTEL Füsun (2011) *Makbul Vatandaş'ın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

YAKUT Kemal (2020) İttihad-ı Anasırdan Husumete: 1914 Rum Göçü, *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, s.13-46.

----- (2022) Mütareke Dönemi'nde İttihâd-ı Anâsır ve Vatandaşlık Üzerine Tartışmalar, *Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. Yılı: 1921 Yılı'nın Askeri ve Siyasi Gelişmeleri Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül 2021)*, Yay. Haz. T. F. ERTAN - H. UZUN, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.473-493.

Sürelî Yayınlar

Akşam;

Cumhuriyet

En Son Havadis

Keleþçe

Son Posta

Tan

Ulus

Yeni Sabah